

Henryk Wąsowicz

(John Paul II Catholic University of Lublin, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-0603-0900>

e-mail: henwas1948@gmail.com










Nominacja elementów chronologicznych w kalendarzu republikańskim

Nomination of Chronological Elements in the Republican Calendar

ABSTRACT

The republican calendar created during the French Revolution is the most radical reform project of the Gregorian calendar of the modern era. The process of its creation and the structure of its components was based on the French reforms of measures and weights based on the metric decimal system introduced at that time. The number ten forms the basis for dividing the year into months and weeks. The new names of the months and all the days of the year are related to the French agrarian culture and natural phenomena occurring throughout the year in central France.

Key words: Modern chronology, republican calendar, decimal system

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Henryk Wąsowicz, the Institute of History of the John Paul II Catholic University of Lublin, 14 Raławickie Avenus, Lublin 20-950, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds			
SUBMITTED: 2023.01.25	ACCEPTED: 2023.05.06	PUBLISHED ONLINE: 2023.07.20	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	 
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

STRESZCZENIE

Kalendarz republikański powstały w czasie rewolucji francuskiej jest najbardziej radykalnym projektem reformy kalendarza gregoriańskiego ery nowożytnej. Proces jego tworzenia i struktura elementów składowych zostały oparte na wprowadzonych w tym czasie w życie francuskich reformach miar i wag opartych na metrycznym systemie dziesiętnym. Liczba dziesięć tworzy podstawę podziału roku na miesiące i tygodnie. Nowe nazwy miesięcy i wszystkich dni roku związane zostały z francuską kulturą agrarną i zjawiskami przyrodniczymi zachodzącymi w ciągu roku na terenie środkowej Francji.

Słowa kluczowe: Chronologia nowożytna, kalendarz republikański, system decymalny

Kalendarz powstały podczas rewolucji francuskiej jest uznawany powszechnie za najbardziej radykalny projekt reformy kalendarza gregoriańskiego ery nowożytnej. Utrzymano w nim jedynie gregoriańską długość roku oraz styl wstawiania lat przestępnych.

Projekt nowego almanachu ostatecznie ukończono w drugim roku trwania rewolucji. Wprowadzony w życie przez Konwent, 5 października 1793 r. (*14 vendémiaire an II*), zastąpił używany we Francji od 1582 r. kalendarz gregoriański.

Początek roku (22 września 1792 r.) ustalono na dzień równonocy jesiennej, co koresponduje z datą proklamacji I Republiki. Wprowadzono także nowy styl w liczeniu lat – era, której początkiem jest rok zburzenia Bastylii. Istnienie nowego kalendarza było stosunkowo krótkie, trwał on zaledwie do końca roku 1805, a więc niepełne 13 lat.

W kalendarzu republikańskim przyjęto nowy podział roku na miesiące i tygodnie, nadając im nowe nazwy związane z francuską kulturą agrarną i zjawiskami przyrodniczymi, jakie zachodzą w ciągu roku na terenie środkowej Francji. Spośród nowych elementów kalendarza najbardziej oryginalnym akcentem jest przyjęcie nazw własnych dla wszystkich trzystu pięćdziesięciu dni roku¹.

W naszym krótkim szkicu pragniemy przedstawić kilka wybranych etapów powstawania tego kalendarza, a szczegółowo omówić oryginalne elementy jego budowy, jakimi są struktura i nomenklatura zawartych w nim nazw własnych.

ALMANACHY PRZEDREPUBLIKAŃSKIE

Pierwsze symptomy przemian w systemie liczenia i oznaczania czasu można zauważyć w treści kalendarzy nazywanych powszechnie

¹ Krótką charakterystykę kalendarza republikańskiego przedstawia E. Biémont, *Rhythmes du temps; Astronomie et calendriers*, Paris 2000, s. 345 i nn.

we Francji almanachami lub kalendarzami pocztowymi wydawanymi na krótko przed wybuchem rewolucji². Taki nowy kalendarz ukazał się w Paryżu w roku 1788. Jego autorem był krytyk religii oraz zwolennik filozofii oświecenia Sylvian Maréchal³. Swoją efemerydę opatrzył znamiennym tytułem *Almanach des honnêtes gens* (*Almanach ludzi uczciwych*)⁴. Ze względu na treść i charakter jest on uważany za prototyp późniejszego kalendarza zwanego republikańskim *calendrier républicain*⁵.

Wzorem innych kalendarzy tego czasu ułożony został w dwunastu kolumnach, po sześć na każdej stronie. Miesiącem rozpoczynającym rok nie jest styczeń, ale marzec, podobnie jak w rzymskim kalendarzu sprzed reformy Cezara. Osiem miesięcy roku posiada ponadto obok nazw francuskich nowe liczebnikowe nazwy własne.

Długość poszczególnych miesięcy roku jest jeszcze taka jak w kalendarzu gregoriańskim – 29 (28)⁶, 30, 31 dni, ale zostały nałożone na nie inne treści.

Tabela 1. Nazwy miesięcy stosowane w *Almanach des honnêtes gens* Sylviana Maréchala

I	MARS ou PRINCEPS	VII	SEPTEMBRE
II	AVRIL ou ALTER	VIII	OCTOBRE
III	MAI ou TER	IX	NOVEMBRE
IV	JUIN ou QUARTILE	X	DECEMBRE
V	JUILLET ou QUINTILE	XI	JANVIER ou UNDÉCEMBRE
VI	AOUST ou SEXTILE	XII	FÉVRIER ou DUODÉCEMBRE

Jego istotną zmianą jest podział każdego z dwunastu miesięcy roku na dekady. Ich dni nie są liczone w sposób ciągły, a więc przechodzące na następny miesiąc, tak jak to jest chociażby w tygodniu siedmiodniowym, ale punktem wyjścia w rachubie dni dekad jest każdy pierwszy dzień miesiąca. Kolejne liczby dni miesiąca kończące dekady: dziesiąty,

² Kalendarze pocztowe (rozprowadzane przez pocztę) były drukowane na jednym arkuszu, zaś almanachy sporządzano w formie broszurowej.

³ Pierre Sylvian Maréchal (1750–1803) – filozof, pisarz i publicysta. Pod tytułem kalendarza autor zamieścił znamienne przysłowie: *Dis-moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es* (powiedz mi, kogo nienawidzisz, a powiem ci, kim jesteś). Powody publikacji swego kalendarza i jego konstrukcję autor wyjaśnia w krótkim komentarzu znajdującym się pod kolumnami kalendarza. Ten kalendarz, jak też inne przywoływane tu kalendarze, jest dostępny w wersji zdigitalizowanej w bibliotece numerycznej Gallica.

⁴ Kalendarz ten swoim formatem był podobny do almanachów wydawanych przez pocztę francuską.

⁵ Bardzo często kalendarz republikański jest nieprawidłowo nazywany kalendarzem rewolucyjnym francuskim.

⁶ Ze względu na to, że rok 1788 jest przestępnym, luty w kalendarzu liczy 29 dni.

dwudziesty i trzydziesty zostały dla wyróżnienia ujęte w nawiasy (10), (20), (30)⁷.

W ten sposób rok liczy 36 dekad. Pozostające 5 dni w roku zwykłym, a 6 w przestępnym, zwane epagonalnymi (*épagomènes*) lub dodatkowymi, mają w kalendarzu charakter świąteczny. I tak *Fête de l'Amour* (święto miłości), rozpoczynające wiosnę, wypada 31 marca, zwanego też *PRINCEPS*. *Fête de Hyméné* (święto zaślublin)⁸ rozpoczyna lato 31 sierpnia lub 31 *SEXTILE*. *Fête de l'Amitié* (święto przyjaźni) w zimie 31 grudnia lub 31 *DÉCEMBRE*. Cykl świąt zamyka święto 31 stycznia lub *Undécembre: tous les Grands Hommes* (wszystkich wielkich (sławnych) ludzi), których daty śmierci lub narodzin nie są znane.

Pozostałe elementy tego kalendarza są swoistą prowokacją w stosunku do zawartości heortologicznej dotychczasowych almanachów. Anonsowani dotychczas w poszczególnych dniach roku chrześcijańscy święci⁹ zostali przez Maréchala zastąpieni panteonem postaci świeckich (*les Grands Hommes*) znanych z różnych okresów historii powszechnej¹⁰. Przy ich imionach autor syglami określał charakter każdej takiej komemoracji. Litera „n” = *naissance* i „m” = *mort*, wskazywały czytelnikowi dzień narodzin i śmierci każdej z osób kalendarzowych¹¹. Kalendarz Maréchala 8 stycznia 1788 r. został symbolicznie spalony przez cenzurę na dziedzińcu

⁷ Sylvain Maréchal opublikował w roku 1793 kolejny kalendarz w powszechnym wówczas formacie kieszonkowym in 12° zatytułowany *Almanach des Républicains pour servir à l'instruction publique* (red. P. Sylvain Maréchal, Paris 1793). Zapoczątkował tym samym kampanię w sprawie reformy używanego dotychczas kalendarza na rzecz kalendarza republikańskiego.

Propozycje nazw miesięcy S. Maréchala:

Nazwy dotychczasowe	Nazwy proponowane	Nazwy dotychczasowe	Nazwy proponowane
Janvier	La Loi	Juillet	Les hommes libres
Février	Le Peuple	Août	Les Républicains
Mars	Les Pères	Septembre	Les Égaux
Avril	Les Époux	Octobre	La Raison
Mai	Les Amants	Novembre	Les bons Voisinages
Juin	Les mères de famille	Decembre	Les Amis

⁸ Hymen, Hymenaios, syna Bachusa i Wenus, przewodniczył zaślubinom.

⁹ Taki kalendarz świąt zwany jest skróconym martyrologium.

¹⁰ Jedynie dzień swoich urodzin, 15 sierpnia, Maréchal pozostawia pusty, bez nazwiska lub imienia.

¹¹ Do tej pory kalendarze świąt oznaczały zasadniczo dzień śmierci świętego, który jest jego narodzinami (*natale*) dla nieba.

paryskiego Pałacu Sprawiedliwości, a sam autor i jego przyjaciele internowani na okres trzech miesięcy w więzieniu Saint Lazare¹².

Jednak almanach Maréchala szybko znalazł swoich naśladowców. W roku 1790, a drugim roku (ery) Wolności, ukazał się kalendarz anonimowego autora o znamienym tytule *Les Étrennes à la vérité ou Almanach des Aristocrates*¹³. Jest to pamflet polityczny przeciw arystokracji, którą autor już we wstępie potępia w bardzo ostrych słowach: „L'aristocratie est un monstre qui n'est ni mâle ni femelle”¹⁴. Samo kalendarium jest szczególnie katalogiem arystokracji francuskiej, hierarchii kościelnej i ludzi ze sfer finansowo-urzędniczych. Ich imiona i nazwiska zostały przypisane do czterech pór roku. W miesiącach wiosennych (marzec–maj) autor imiennie wymienia ludzi kleru (*clergé*), w letnich szlachty (*feue la noblesse*), jesiennych finansjery, adwokatów, prokuratorów, notariuszy, obszarników (*commune*), w zimowych zaś złodziei, urzędników, rabusiów itp. (*robinocratie*). Według autora osoby z tych grup mają mieć szpony harpi, język pijawki, duszę prokuratora i szereg innych podobnych przymiotów¹⁵.

Z kolei w roku 1791 anonimowy autor wydaje kolejny kalendarz pod znamienym tytułem *Almanach de tous les saints de l'Assemblée nationale qui doivent se réunir dans la Vallée de Josaphat après la Constitution*. Jest to podobna do almanachu Maréchala ostra satyra przeciw ówczesnemu systemowi politycznemu¹⁶.

Szczególny rozgłos zdobył kalendarz na drugi rok Republiki (1793) zredagowany przez towarzystwo filantropów pod tytułem: *Calendrier du peuple Franc, pour servir à l'Instruction publique, rédigé par une société de philanthropes pour l'an 2e de la République*¹⁷.

Twórcy powyższego kalendarza, zwanego powszechnie kalendarzem filantropów, zaproponowali własną strukturę treści oraz nomenklaturę jego elementów chronologicznych, które są odmienne od znanych i stosowanych dotychczas. Odnosi się to zwłaszcza do nazw miesięcy w kilku przypadkach podobnych do tych, jakie zaproponował później Konwentowi w swoim projekcie kalendarza republikańskiego polityk czasów

¹² Na temat kalendarza S. Maréchala szeroko G. Villain, *Étude sur le calendrier républicain*, w: *La Révolution française*, t. 7, Paris 1884, s. 536 i nn.

¹³ Za autora tego kalendarza uważa się S. Maréchala. *Ibidem*, s. 543.

¹⁴ Arystokracja to potwór ani męski, ani żeński.

¹⁵ *Les Etrennes à la vérité ou Almanach des Aristocrates*, s. 5 i nn.

¹⁶ Szerzej o tym kalendarzu G. Villain, *Étude*, t. 7, s. 547 i nn.

¹⁷ *Calendrier du peuple Franc, pour servir à l'Instruction publique, rédigé par une société de philanthropes pour l'an 2e de la République*, 1793, a Angers de l'Imprimerie de Jahyer et Geslin.

rewolucji, dramaturg i poeta, Philippe François Nazaire Fabre, zwany Fabre d'Églantine (1750–1794)¹⁸.

Tabela 2. Nazwy miesięcy w *Calendrier du peuple Franc*

Nazwy dotychczasowe	Nazwy nowe kalendarza	Tłumaczenie polskie
I. Janvier	Mois des Frimats ou Nébuleux	Miesiąc mrozów i mgieł
II. Février	Mois du Serment ou Civique	Miesiąc przysięgi lub obywatelski
III. Mars	Mois de la Liberté	Miesiąc wolności
IV. Avril	Mois des Fleurs	Miesiąc kwiatów
V. Mai	Mois de la Verdure	Miesiąc zieleni
VI. Juin	Mois du Peuple	Miesiąc ludu
VII. Juillet	Mois de la Révolution	Miesiąc rewolucji
VIII. Août	Mois de l'Égalité	Miesiąc równości
IX. Septembre	Mois de la Retraite	Miesiąc odwrotu*
X. Octobre	Mois des Vendanges	Miesiąc żniw
XI. Novembre	Mois des Victoires	Miesiąc zwycięstw
XII. Decembre	Mois du Procès	Miesiąc procesu**

* Miesiąc haniebnej ucieczki satelitów despotyzmu.

** Miesiąc procesu Ludwika XVI przez Konstytuante nazywany obywatelem Ludwikiem Kapetem.

Zamiast świąt i świętych dla poszczególnych dni roku, tak jak to było w dotychczasowych kalendarzach, przypisano imiona i nazwiska sławnych ludzi przeszłości, zwanych przez autorów świętymi nowego kalendarza (*les saints du nouveau calendrier*). Zostali oni pogrupowani w kategoriach zawodowych, społecznych i moralnych przyporządkowanych kolejnym dniom poszczególnych miesięcy kalendarza:

Styczeń – prawodawcy, mężowie stanu, politycy, oratorzy.

Luty – ludzie cnotliwi.

Marzec – zabójcy tyranów, przyjaciele wolności.

Kwiecień – sławne kobiety.

Maj – poeci.

Czerwiec – astronomowie, matematycy, geografowie.

Lipiec – ludzie morza.

Sierpień – fizycy, historycy, literaci, przyrodnicy.

Wrzesień – malarze, rzeźbiarze.

Październik – architekci, mechanicy, aktorzy, muzycy.

Listopad – wielcy kapitanowie i sławni wojownicy.

Grudzień – filozofowie.

¹⁸ Philippe François Nazaire Fabre d'Églantine stracony na gilotynie. Człon nazwiska d'Églantine pochodzi od nazwy róży rdzawej (eglantyny, *Rosa rubiginosa*) i został dodany z prefiksem przez samego Fabre'a dla stworzenia pozoru szlachectwa.

Ten panteon sławy ludzi kalendarza otwierają 1 i 2 stycznia, kolejno: Likurg (800–730 r. p.n.e.), prawodawca i twórca ustroju Sparty oraz Solon (†558 r. p.n.e.), ateński mąż stanu, poeta i prawodawca, a 30 i 31 grudnia rok zamykają dwaj sławni Francuzi, kolejno: Denis Diderot (1713–1784), pisarz, krytyk literatury i sztuki, filozof i encyklopedysta okresu oświecenia i Étienne Bonnot de Condillac (1714–1780) – filozof i duchowny epoki oświecenia.

CHARLES-GILBERT ROMME I POWSTANIE KALENDARZA REPUBLIKAŃSKIEGO

Już nazajutrz po 14 lipca 1789 r. dzienniki paryskie, wpisując się w nurt zmian politycznych, nazwały ten rok pierwszym rokiem wolności¹⁹. Według ich opinii stary styl komputystyki nie powinien być używany w nowych czasach. Do takiego myślenia skłaniać mógł *Calendrier du peuple Franc.* On też mógł zainspirować Konwent do podjęcia działań nad głęboką reformą dotychczasowego kalendarza, co w praktyce sprowadzało się do zastąpienia kalendarza katolickiego przez, jak to mówiono w tym czasie, nowy kalendarz „moralny”²⁰. Chodziło tu nie tylko o stworzenie opartego na retoryce rewolucyjnej nowego instrumentu oznaczania czasu, ale o przeprojektowanie całego dotychczasowego systemu chronologicznego.

Podjęta przez Konwent inicjatywa stworzenia nowego kalendarza wypadła akurat w szczytowym okresie jakobińskiego terroru i tuż po unifikacji w latach 1790–1791 systemu używanych dotychczas we Francji miar i wag, gdzie na miejsce zróżnicowanych anatomicznych jednostek pomiaru wprowadzono jednolity system dziesiętny²¹. Echo tych reform

¹⁹ Zobacz rozdz. Era wolności i era Republiki Francuskiej.

²⁰ G. Villain, *Étude sur le calendrier républicain*, w: *La Révolution française*, t. 8, Paris 1885, s. 634.

²¹ Prace nad systemem metrycznym we Francji rozpoczęto na wniosek Talleyranda, biskupa Autun, który 9 III 1790 r. przedstawił Zgromadzeniu Narodowemu stary projekt systemu opracowany przez ojca Gabriela Mouton, a pochodzący z 1670 r. 8 V 1790 r. Zgromadzenie Narodowe przyjęło projekt Talleyranda, zlecając komisji Akademii Nauk dokonanie stosownych obliczeń. W skład komisji wchodził m.in.: Jean Antoine Nicolas Caritat markiz de Condorcet (1743–1794) – filozof-racjonalista; Joseph Louis Lagrange; Pierre Simon de Laplace (1749–1827) – matematyk, astronom, geodeta i fizyk, członek Francuskiej Akademii Nauk, od 1790 r. dyrektor Urzędu Miar i Wag; Mathieu Tillet (1714–1791) – botanik, agronom, metalurg; Antoine Laurent de Lavoisier (1743–1794) – fizyk i chemik; Jean Charles Borda (1733–1799) – fizyk i matematyk, członek Francuskiej Akademii Nauk, który w 1791 r. zaproponował nazwę metr dla jednostki długości, pochodzącą od greckiego

będzie się odbijać w pracach prowadzonych nad konstrukcją kalendarza republikańskiego.

Zadanie stworzenia nowego systemu chronologicznego zostało zlecone Komitetowi Oświecenia Publicznego²². Komitet powołał komisję, w której skład wchodziło dwudziestu czterech najwybitniejszych uczonych swych czasów. Na jej czele stanął matematyk Gilbert Romme²³. Udział w jej pracach brali między innymi Alexandre Guy Pingrè²⁴, Joseph Louis Lagrange²⁵, Gaspard Monge²⁶, Louis Bernard Guyton²⁷, Claude Joseph Ferry²⁸, Charles François Dupuis²⁹, Lefrançois Lalande³⁰, Antoine François Fourcroy³¹, Joseph Lakanal³².

Podczas licznych wzajemnych konsultacji powstał raport i projekt dekretu dotyczący struktury elementów składowych i zasad funkcjonowania

metron – środek. Projekt nowych miar i wag przedstawiony przez komisję został przyjęty 26 III 1791 r. i zatwierdzony 30 marca przez króla Ludwika XVI. Jest to długość równa 10^{-7} długości mierzonej wzdłuż południka paryskiego od równika do bieguna.

²² Taką tezę wysuwa G. Villain, *Étude*, t. 8, s. 635.

²³ Gilbert Romme (1750–1795) – francuski polityk, wybrany 10 IX 1791 r. do Zgromadzenia Ustawodawczego. Na temat założeń kalendarza Romme’a zobacz: M. Froeschlé, *À propos du calendrier républicain; Romme et l’astronomie*, „Annales historiques de la Révolution française” 1996, 304, s. 303–325; B. Baczeko, *Le calendrier républicain: décréter l’éternité*, w: *Les lieux de mémoire*, t. 1, *La République*, Paris 1984, s. 37–83; F. Pascal, *Le calendrier républicain dans les annuaires datés de l’an IV à l’an XIII*, „Annales historiques de la Révolution française” 1994, 298, s. 671–686; M. Ozouf, *Calendrier*, w: *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris 1988, s. 91–106.

²⁴ Alexandre Guy Pingré (1711–1796) – ksiądz, astronom, geograf. 1 XI 1789 r. państwo zaferowało Pingré’owi bibliotekę świętej Genowefy. Ostatni bibliotekarz biblioteki opactwa św. Genowefy przed przejściem przez państwo.

²⁵ Joseph Louis Lagrange, wł. Giuseppe Lodovico (Luigi) Lagrangia (1736–1813) – matematyk i astronom pochodzenia włoskiego. Członek komitetu wprowadzającego system miar metrycznych we Francji.

²⁶ Gaspard Monge (1746–1818) – matematyk, fizyk i chemik, twórca geometrii wykreślonej. Członek komitetu wprowadzającego system miar metrycznych we Francji.

²⁷ Louis Bernard Guyton de Morveau (1737–1816) – chemik i polityk.

²⁸ Claude Joseph Ferry (1757–1845) – profesor Królewskiej Szkoły Inżynierii i Szkoły Artylerii w Metz, od 6 IX 1792 r., członek Konwentu Narodowego.

²⁹ Charles François Dupuis (1742–1809) – religioznawca i filozof, profesor Collège de France.

³⁰ Joseph Jérôme Lefrançois de Lalande (1732–1807) – matematyk, astronom, pisarz. M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 305, uważa Lalandę za głównego współpracownika Romme’a przy tworzeniu założeń nowego kalendarza.

³¹ Antoine François de Fourcroy (1755–1809) – chemik, profesor École Polytechnique w Paryżu.

³² Joseph Lakanal (1762–1845) – profesor filozofii i retoryki, polityk.

nowego kalendarza. Poprzedza go przygotowane przez G. Romme'a obszerne studium chronologii historycznej z uwzględnieniem narzędzi pomiaru czasu używanych w przeszłości³³. Opierając się na retoryce rewolucyjnej, znajduje on takie nazwy dla poszczególnych elementów składowych nowego kalendarza, które trafnie podkreślają cele ideologiczne reformy³⁴.

Projektem nowego kalendarza opracowanym przez komisję kierowaną przez G. Romme'a 17 września zajął się Komitet Oświecenia Publicznego, który bez uwag przyjął założenia naukowe kalendarza i nowy podział roku. Jedyne zastrzeżenia dotyczyły kalendarzowej nomenklatury.

Jedną z najbardziej istotnych zmian w projekcie kalendarza był nowy termin początku roku. Miał on przypadać na punkt równonocy jesiennej kładzionej na godzinę zero czasu kalendarzowego liczonego według południka paryskiego. Zostawiono podział roku na dwanaście równych miesięcy, gdyż odpowiada on liczbie obiegów Księżyca wokół Ziemi. Wzorem starożytnego kalendarza egipskiego każdy z takich miesięcy liczy po trzydzieści dni³⁵. Na końcu roku dodaje się pięć, a w latach przestępnych sześć dni dodatkowych. Są one liczone osobno poza rachubą dni miesięcy. W ten sposób zrównywano długość roku kalendarzowego z rokiem tropicznym.

W nowym kalendarzu szczególną uwagę zwraca symetria decymalna. Odnosi się ona zwłaszcza do mniejszych jednostek podziału czasu. G. Romme odrzuca tydzień siedmiodniowy, uważając go za przesadę przeszłości i wprowadza na jego miejsce tydzień dziesięciodniowy. Każdy miesiąc miał odtąd liczyć trzy dekady. Przyjęcie tygodnia dziesięciodniowego wynikało z założeń racjonalizacji i dechrystianizacji czasu. Dni dekady odnosiły się do liczby palców człowieka, a tym samym nie były związane z siedmioma dniami w biblijnym opisie stworzenia świata³⁶.

Efektom podziału dziesiętnego jest regularność, jaka zapanowała między dniami tygodnia dziesięciodniowego a kolejnymi dniami miesiąca. Odtąd te same dni każdego miesiąca miały wypadać na te same dni dziesięciodniowego tygodnia i te same dni roku. Idea dziesiętnego podziału kalendarzowych jednostek czasu nie jest nowa. G. Romme inspirował się zapewne artykułem Jeana le Ronda pt. *d'Alembert Décimal* z *Encyklopedii*

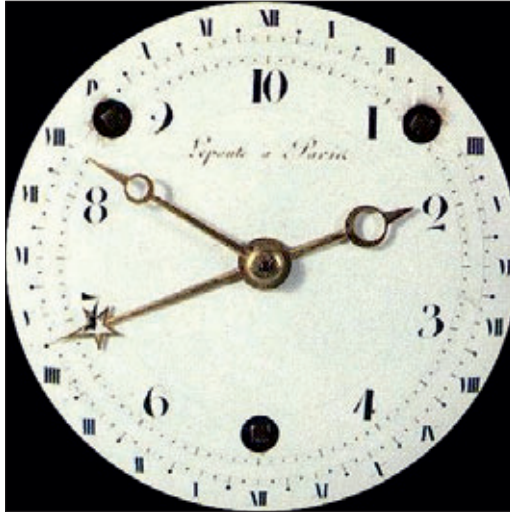
³³ Według M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 308, G. Romme w swoim raporcie mógł opierać się na artykule na temat kalendarza znajdującym się w encyklopedii, a także z krótkiego dziełka komputystycznego sporządzonego przez jego brata benedyktyna.

³⁴ M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 308.

³⁵ G. Romme w swoim raporcie kilkakrotnie podkreślał walory kalendarza egipskiego.

³⁶ Na temat rachuby dekalnej zobacz: A. Mathiez, *Les comptes décadaires des autorités, du gouvernement révolutionnaire et des commissaires du Directoire*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine” 1902–1903, 4, s. 157–169; oraz recenzję: E. Welvert, *Les comptes décadaires. Leur valeur historique, leur classement*, „Bibliothèque de l'École des Chartes” 1903, 64, s. 447–451.

D. Diderota³⁷, a także niedawną reformą miar i wag według systemu dziesiętnego.



Ilustracja 1. Zegar z godzinami dziesiętymi

Nowa arytmetyka kalendarzowa G. Rommé'a stosowana jest też w podziale i oznaczeniu czasu krótkiego. Doba została podzielona na dziesięć godzin, a z kolei godzina na dziesiąte i setne części³⁸. Według Lagrande'a przyjęcie podziału dziesiętnego dnia nie powinno nastęrczać użytkownikom większych trudności³⁹.

Tabela 3. Projekt nazw miesięcy G. Rommé'a

Nazwa	Czas trwania	Uwagi
7. <i>Régénération</i>	21 marca – 19 kwietnia	Pierwszy miesiąc wiosny, odnowienie natury
8. <i>Réunion</i>	20 kwietnia – 19 maja	Poświęcony zgromadzeniom
9. <i>Jeu de Paume</i>	20 maja – 18 czerwca	Francuska gra sportowa, odmiana tenisa, tu poświęcona wybawicielom Francji
10. <i>Bastille</i>	19 czerwca – 18 lipca	Wspomnienie czynu zdobycia Bastyl- lii i ludzi rewolucji
11. <i>Peuple</i>	19 lipca – 17 sierpnia	

³⁷ J. le Rond, *d'Alembert Décimal*, w: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, t. 4, Paris 1755, s. 668–670. Jest to sugestia M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 310.

³⁸ Szerzej o tym w części godziny.

³⁹ M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 310.

12. <i>Montagne</i>	18 sierpnia – 16 września	Ogłoszenie przez Konwent praw człowieka i Republiki Francuskiej
1. <i>République</i>	22 września – 21 października	Początek nowej epoki i powstanie Republiki
2. <i>L'Unité</i>	21 października – 20 listopada	
3. <i>Fraternité</i>	21 listopada – 20 grudnia	
4. <i>Liberté</i>	21 grudnia – 19 stycznia	
5. <i>La justice</i>	20 stycznia – 18 lutego	
6. <i>L'Egalité</i>	19 lutego – 20 marca	

Tabela 4. Projekt nazw dni dodatkowych G. Romme'a

Dni dodatkowe	Terminy dni dodatkowych	Nazwy dni dodatkowych
1	17 września	L'Adoption
2	18 września	L'Industrie
3	19 września	Les Récompenses
4	20 września	La Paternité
5	21 września	La Vieillesse
6	W roku przestępnym (co cztery lata)	Le jour de la Révolution

Dzień przestępny w roku przestępnym, wzorem olimpiad greckich, również miał być świętowany poprzez igrzyska olimpijskie zwane olimpiadą francuską (*l'olympiade française*), a rok ten miał się nazywać rokiem olimpijskim (*l'olympique*)⁴⁰.

W swoim projekcie kalendarza G. Romme proponował także następujące nazwy dni dekady:

1. *Jour du Niveau* (poziomica) – symbol równości (*l'égalité*).
2. *Jour du Bonnet* (kołpak, czapka) – symbol wolności (*la liberté*).
3. *Jour de la Cocarde* (kokarda) – barwy narodowe (*couleurs nationales*).
4. *Jour de la Pique* (pika, lanca) – broń wolnego człowieka (*l'arme de l'homme libre*).

5. *Jour de la Charrue* (pług) – symbol naszego bogactwa ziemi (*de nos richesses terriennes*).

6. *Jour du Compas* (kompas) – narzędzie naszego bogactwa przemysłowego (*de l'instrument de nos richesses industrielles*).

7. *Jour du Faisceau* (wiązka) – symbol siły rodzącej się z unii (*de la force qui naît de l'union*).

⁴⁰ G. Romme, *Rapport sur l'ère de la République fait à la Convention nationale dans la séance du 20 septembre de l'an II de la République*, Paris 1793, s. 9, 13.

8. *Jour du Canon* (działo) – narzędzie naszych zwycięstw (*de l'instrument de nos victoires*).

9. *Le jour du Chêne* (dąb) – symbol pokolenia i cnót społecznych (*de la génération et le symbole des vertus sociales*).

10. *Jour du Repos* (odpoczynek) – dzień odpoczynku.

Powyższe założenia nowego kalendarza wraz z projektem dekretu 20 września 1793 r. (II rok Republiki) G. Romme przedstawił Konwentowi Narodowemu⁴¹. Po dyskusjach został on przyjęty w dniu 5 października⁴². Konwent głosując nad projektem, przyjął bez dyskusji pięć pierwszych artykułów. Są nimi: wprowadzenie ery Republiki (pkt I), zniesienie ery chrześcijańskiej (pkt II), początek roku (pkt III), początek pierwszego roku ery Republiki (pkt IV), początek drugiego roku i styl datacji dokumentów publicznych (pkt V).

Po dyskusji przyjął też artykuł szósty dzielący rok na dwanaście miesięcy po trzydzieści dni każdy wraz z pięcioma dniami dodatkowymi wstawianymi na końcu roku. Zasady tego podziału odpowiadają zupełnie systemowi stosowanemu w kalendarzu starożytnego Egiptu, gdzie rok był podzielony na dwanaście miesięcy trzydziestodniowych z pięcioma dniami poza rachubą, dodatkowymi na końcu roku.

Dwa kolejne artykuły dotyczące nazw kolejnych dni dekady i nazw dni dodatkowych zostały w dyskusji odrzucone ze względu na brak, jak to określono, prostoty konstrukcji i przenoszenie przez G. Romme'a do projektu kalendarza republikańskiego elementów z kalendarza świątecznych⁴³.

W toku dyskusji Fabre d'Églantine zaproponował zdefiniowanie dodatkowo każdego z 360 dni roku poprzez nazwy roślin, narzędzi do uprawy roli i zwierząt gospodarczych, aby w ten sposób kalendarz mógł stać się także narzędziem edukacji publicznej⁴⁴. Konwent skłonił

⁴¹ W aneksie znajdował się szczegółowy projekt nowego kalendarza z uwzględnieniem terminów początku i końca dwunastu miesięcy roku wraz z proponowanymi nazwami własnymi: nazwy dni dekady oraz nazwy i terminy dni dodatkowych, zwanych *épagoménes*.

⁴² Raport składa się z pięciu części: 1. Długość roku, II. Początek roku, III. Podział roku, IV. Olimpiada, V. O nazwach kalendarza francuskiego. Do raportu dołączono projekt dekretu (XVII artykułów) wprowadzającego nowy kalendarz i zasady jego funkcjonowania. Całości dopełnia aneks zawierający nazwy miesięcy i relacje w stosunku do miesięcy kalendarza gregoriańskiego, nazwy dni dekady i nazwy pięciu (sześciu w latach przestępnych) dni epagonalnych wstawianych w końcu roku. Elektroniczne wydanie raportu: *Convention Nationale. Rapport sur l'ère de la République par G. Romme; imprimé par ordre de la Convention nationale; Séance du 20 Septembre 1793*, znajdziemy w Bibliotece Numerycznej GALLICA; oraz w: G. Villain, *Étude*, t. 8, s. 636–648.

⁴³ *Le pape de Rome à remplir son calendrier de saint*. W ten sposób odniósł się do artykułów 7 i 8 pierwszy dyskutant Duhem. Szerzej na ten temat: G. Villain, *Étude*, t. 8, s. 649.

⁴⁴ *Ibidem*.

się ku tej propozycji, podkreślając prostą strukturę i nomenklaturę poszczególnych elementów kalendarza, jak nazwy miesięcy, dni dekady czy dni roku⁴⁵. Jego projekt z wyjątkiem kilku artykułów był identyczny z dekretem proponowanym przez Romme'a⁴⁶, głosowanym 5 października 1793 r.⁴⁷ Uzupełniony projekt Fabre d'Églantine wrócił pod obrady Komitetu Oświecenia Publicznego, a 24 listopada 1793 r. do Konwentu, który szybko i bez poprawek przyjął ten projekt. Dekret wprowadzający nowy kalendarz republikański zwany był dekretem *4 frimaire, an II – 24 listopada rok drugi* (1793).

W tym miejscu należy zaznaczyć, że przeciwko jakimkolwiek zmianom w dotychczasowym kalendarzu wystąpili astronomowie, dla których wprowadzenie nowych zasad oznaczania i liczenia czasu powodowało zamieszanie i utrudnienie w obliczeniach astronomicznych⁴⁸.

Przedstawiony na Zgromadzeniu Narodowym projekt G. Romme opublikował w postaci kalendarza książkowego na rok 1795⁴⁹. Poza częścią kalendarzową (strony 8–20) znajdujemy (strony 21–280) bardzo szeroką charakterystykę nazw i właściwości roślin, zwierząt oraz narzędzi, od których pochodzą nazwy kolejnych dni roku, a także przedstawiono ich przydatność we francuskiej kulturze agrarnej.

Według decyzji parlamentu kalendarz ten miał być oficjalnym instrumentem państwowym, podręcznikiem chronologii republikańskiej. Sam kalendarz poprzedzał dekret Zgromadzenia Narodowego, datowany *30 Pluviose, l'an II de la République* (18 lutego 1794 r.). Z lektury artykułu pierwszego dowiadujemy się, iż *Annuaire* miał zostać wydany w Paryżu pod nadzorem Komitetu Oświecenia Publicznego w liczbie dwóch tysięcy egzemplarzy, a następnie rozesłany przedstawicielom ludu i administracji Republiki na prowincji.

⁴⁵ Podkreślano brak w tym projekcie elementów moralnych, filozoficznych i religijnych.

⁴⁶ G. Romme, *op. cit.*, s. 6 i nn., podkreśla zalety kalendarza egipskiego, dzielącego rok na dwanaście trzydziestodniowych miesięcy plus pięć dni epagonalnych dodawanych na końcu roku.

⁴⁷ *Rapport fait à la Convention nationale dans la séance du 3 du second mois de la seconde année de la République française, au nom de la Commission chargée de la confection du calendrier*, red. Ph[ilippe]-Fr[ançois] Na[zaire], Fabre d'Églantine, Paris [24 X] 1793.

⁴⁸ J.F. Montucla, *Histoire des mathématiques*, t. 4, Paris 1802, s. 329. Za M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 306.

⁴⁹ *Annuaire du cultivateur, pour la troisième année de la République : présenté le 30 pluviôse de l'an II à la Convention nationale; Qui ca a décrété l'impression et l'envoi, pour servir aux Écoles de la République*, Paris de L'Imprimerie Nationale des Lois, An IIIe de la République (1795).

KALENDARZ REPUBLIKAŃSKI FABRE D'ÉGLANTINE

Przyjęty przez Konwent projekt Fabre d'Églantine jest typowym kalendarzem opartym na nomenklaturze rolniczej. Jego treść nie posiada żadnych aplikacji politycznych. Autor odwołuje się w nim do zjawisk gospodarczych i przyrodniczych Francji, a poprzez nazwy poszczególnych reperów kalendarza, jak nazwy miesięcy i dni roku, opisuje czas natury i odpowiadające mu w przestrzeni roku kalendarzowe rytmy kultury⁵⁰.

Rok został podzielony na dwanaście miesięcy po trzydzieści dni. Na końcu roku dodawano pięć, a w roku przestępnym sześć dni dodatkowych. Dni te są liczone oddzielnie i są poza rachubą dni miesięcy.

Rok składał się z czterech kwartałów po trzy miesiące. Każdy kwartał rozpoczynał się pierwszego dnia pierwszego miesiąca kwartału. Nazwy miesięcy i wszystkich dni roku zostały zaprojektowane przez Philippe Fabre d'Églantine'a, przy pomocy wybitnego botanika André Thouin'a⁵¹.

Tabela 5. Nazwy i długość miesięcy kalendarza republikańskiego

Jesień (od 21 września do 19 grudnia)		
1. Vendémiaire winobraniowy	Miesiąc winobrania, łac. <i>vindemia</i> – winobranie	Pierwszy miesiąc jesieni i kalendarza republikańskiego. Trwa od 22 września do 21 października
2. Brumaire mgielny	Miesiąc mglisty, fr. <i>brume</i> – mgła	Drugi miesiąc jesienny. Zaczyna się 30 dni po równonocy jesiennej. Trwa od 22 października do 20 listopada
3. Frimaire mroźny	Miesiąc mroźny, fr. <i>frimas</i> – mróz	Trzeci i ostatni miesiąc jesienny. Trwał od 21 lub 22 listopada do 20 lub 21 grudnia
Zima (od 20 grudnia do 19 marca)		
4. Nivôse śnieżny	Miesiąc śnieżny, łac. <i>nivosus</i> – śnieżny	Pierwszy miesiąc zimy. Trwał od 21 lub 22 grudnia do 20 lub 21 stycznia
5. Pluviôse dżdżysty	Miesiąc deszczowy, łac. <i>pluviosus</i> – deszczowy	Drugi miesiąc zimy. Trwał od 20 lub 21 stycznia do 18 lub 19 lutego
6. Ventôse wietrzny	Miesiąc wietrzny, łac. <i>ventosus</i> – wietrzny	Trzeci miesiąc zimy. Trwał od 19 lub 20 lutego do 19 lub 21 marca
Wiosna (od 20 marca do 17 czerwca)		
7. Germinal kiełkowy	Miesiąc kiełkowania, łac. <i>germen</i> – kiełek	Pierwszy miesiąc wiosny. Trwał od 21 lub 22 marca do 18 lub 19 kwietnia

⁵⁰ G. Villain, *Étude*, t. 8, s. 750; vide: P. Matyaszewski, *Le calendrier révolutionnaire de 1793 ou les quatre saisons de la République*, „Studia Romanica Posnaniensia” 2021, 48, 1, s. 45–52.

⁵¹ André Thouin (1747–1824) – członek Francuskiej Akademii Nauk, botanik, profesor i wielki mistrz królewskiego muzeum botaniki, specjalista w zakresie roślin egzotycznych.

8. Floréal kwietny	Miesiąc kwiecisty (kwiecień), łac. <i>floreus</i> – kwiecisty	Drugi miesiąc wiosny. Trwał od 20 lub 21 kwietnia do 19 lub 20 maja
9. Prairial łąkowy	Miesiąc łąkowy, fr. <i>prairie</i> – łąka. Trzeci miesiąc wiosny	Trwał od 20 lub 21 maja do 18 lub 19 czerwca
Lato (od 18 czerwca do 15 września)		
10. Messidor żniwny	Miesiąc zbiorów, łac. <i>messis</i> – zbiory + gr. <i>doron</i> – dar	Pierwszy miesiąc lata. Trwał od 19 lub 20 czerwca do 18 lub 19 lipca
11. Thermidor ciepły	Miesiąc ciepła, gr. <i>thérmon</i> – ciepło letnie + <i>doron</i>	Drugi miesiąc lata. Trwał od 19 lub 20 lipca do 17 lub 18 sierpnia
12. Fructidor owocowy	Miesiąc plonów (owoców), łac. <i>fructus</i> – plon, owoc + <i>doron</i>	Trzeci miesiąc lata i ostatni miesiąc roku. Trwał od 18 lub 19 sierpnia do 17 lub 18 września

Nazwy te zostały utworzone od nazw francuskiego klimatu, cyklu wegetacyjnego i zajęć rolniczych. Wzorcem dla autora był cykl wiejskiego roku gospodarczego w regionie paryskim i środkowej Francji.

Fabre d'Églantine tworząc nowe nazwy miesięcy, szukał dla swojego projektu przede wszystkim językowych związków harmonicznym odpowiadających kolejnym nazwom miesięcy. W swoim raporcie nadmienia, że cel ten pragnął osiągnąć poprzez mechanizm końcówek. W ten sposób starał się zbudować harmonię naśladowując (*l'harmonie imitative*) język w tworzeniu prozodii kolejnych słów będących nazwami miesięcy⁵². Pomagał mu w tym odpowiednio dostrojony dźwiękowo do poszczególnych pór roku zespół sufiksów przy poszczególnych miesiącach: *aire* (czyt. er) – jesień, *ôse* (czyt. os) – zima, *al* – wiosna, *dor* – lato.

W dalszym ciągu swego raportu wyjaśniał krótko pochodzenie nazw miesięcy czterech kwartałów. Pierwszy miesiąc jesieni (*vendémiaire*) wziął swoją nazwę od winobrania, które ma miejsce we wrześniu i październiku, drugi (*brumaire*) od zamgleń i niskich mgieł, którymi przesiąknięty jest październik i listopad, trzeci (*frimaire*) od zimna suchego i mokrego odczuwanego w listopadzie i grudniu.

Pierwszy miesiąc z trzech miesięcy zimy (*niwôse*) wziął nazwę od śniegu bielącego ziemię w grudniu i styczniu, drugi (*pluviôse*) wypada na padające obficie deszcze w styczniu i lutym, trzeci (*ventôse*) od deszczu ze śniegiem i wiatru osuszającego ziemię w lutym i marcu.

⁵² Tekst raportu komentuje G. Villain, *Étude*, t. 8, s. 740 i nn.

Trzy miesiące wiosny wzięły swe nazwy kolejno: pierwszy (*germinal*) od fermentacji i puszczenia soku w drzewach w marcu i kwietniu, drugi (*floréal*) od kwitnących kwiatów w kwietniu i maju, trzeci (*prairial*) od obfitości zbiorów łąkowych w maju i czerwcu.

Etymologia trzech miesięcy lata była następująca: pierwszy (*messidor*) od kołysania złotych zbiorów na polach w czerwcu i lipcu, drugi (*thermidor*) od słonecznego i naziemnego ciepła w lipcu i sierpniu, trzeci (*fructidor*) od owoców złoconych przez słońce w sierpniu i wrześniu.

KONWERSJA DATY REPUBLIKAŃSKIEJ NA KALENDARZ GREGORIAŃSKI

Aby zredukować lata republikańskie na lata gregoriańskie, należy do roku 1792 dodać liczbę lat republikańskich. Otrzymana suma jest szukany rokiem gregoriańskim. Jeśli data dzienna wypada między 1 Vendémiaire, początek roku republikańskiego, a 9–11 Nivôse włącznie⁵³, należy odjąć jeden od uzyskanej sumy lat. Stąd jeśli redukujemy 18 Vendémiaire roku VIII, należy wykonać działanie: $(1792 + 8) - 1 = 1799$.

Tabela 6. Daty kalendarza republikańskiego wypadające 1 stycznia

Lata ery republikańskiej	Data miesięczna	Data początku roku kalendarza gregoriańskiego
I	12 Nivôse	1 stycznia 1793 r.
II	12 Nivôse	1 stycznia 1794 r.
III	12 Nivôse	1 stycznia 1795 r.
IV	11 Nivôse	1 stycznia 1796 r.
V	12 Nivôse	1 stycznia 1797 r.
VI	12 Nivôse	1 stycznia 1798 r.
VII	12 Nivôse	1 stycznia 1799 r.
VIII	11 Nivôse	1 stycznia 1800 r.
IX	11 Nivôse	1 stycznia 1801 r.
X	11 Nivôse	1 stycznia 1802 r.
XI	11 Nivôse	1 stycznia 1803 r.
XII	10 Nivôse	1 stycznia 1804 r.
XIII	11 Nivôse	1 stycznia 1805 r.
XIV	11 Nivôse	1 stycznia 1806 r.

⁵³ W zależności od roku liczba, jaką należy odjąć od daty, nie jest stała. Należy posłużyć się poniższą tabelą oznaczającą terminy nowego roku gregoriańskiego.

Tabela 7. Daty dzienne kalendarza gregoriańskiego wypadające na pierwsze dni miesięcy kalendarza republikańskiego

Lata republikańskie	I	II	III*	IV	V	VI	VII*	VIII	IX	X	XI*	XII	XIII	XIV
Lata gregoriańskie	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805
1. VENDEMIARE (wrzesień)	22	22	22	23	22	22	22	23	23	23	23	24	23	23
1. BRUMAIRE (październik)	22	22	22	23	22	22	22	23	23	23	23	24	23	23
1. FRIMAIRE (listopad)	21	21	21	22	22	21	21	22	22	22	22	23	23	23
1. NIVÔSE (grudzień)	21	21	21	22	21	21	21	22	22	22	22	23	22	22
Lata gregoriańskie	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806
1. PLUVIÔSE (styczeń)	20	20	20	21	20	20	20	21	21	21	21	22	21	21
1. VENTÔSE (luty)	19	19	19	20	19	19	19	20	20	20	20	21	20	20
1. GERMINAL (marzec)	21	21	21	21	21	21	21	22	22	22	22	22	22	22
1. FLOREAL (kwiecień)	20	20	20	20	20	20	20	21	21	21	21	21	21	21
1. PRAIRIAL (maj)	20	20	20	20	20	20	20	21	21	21	21	21	21	21
1. MESSIDOR (czerwiec)	19	19	19	19	19	19	19	20	20	20	20	20	20	20
1. THERMIDOR (lipiec)	19	19	19	19	19	19	19	20	20	20	20	20	20	20
1. FRUCTIDOR (sierpień)	18	18	18	18	18	18	18	19	19	19	19	19	19	19

* Lata przestępne republikańskie.

Czcionką wytłuszczoną oznaczono lata przestępne.

Nie ma prostego algorytmu przeliczającego daty dzienne kalendarza republikańskiego na terminy kalendarza gregoriańskiego. Najczęściej do tego celu służą różnorakie tablice, w których w paralelnych kolumnach podane są ekwiwalentne daty dzienne obydwu kalendarzy⁵⁴. Poniżej prosta tablica z datami kalendarza gregoriańskiego wypadającymi na pierwszy dzień poszczególnych miesięcy kalendarza republikańskiego dla lat 1792–1805.

LATA PRZESTĘPNE I FRANCIJADA

W swoim raporcie G. Romme pomija milczeniem problem ważny dla astronomów, jakim jest styl stosowania interkalacji w latach przestępnych⁵⁵. Także członkowie komisji, zwłaszcza astronomowie Lalande, Pingré, Lagrange, nie dostrzegali tego mankamentu w projekcie. Do tego zagadnienia powrócono dopiero po przewrocie termidoriańskim (27 lipca 1794 r.). Chcąc ustalić zasady interkalacji, zespół uczonych (astronomowie: Lalande, Delambre, Messier, Nouet, Pingré) spotkali się 29 *germinal, an III* (18 kwietnia 1795 r.), aby zmodyfikować artykuł III dekretu z 5 października 1793 r.⁵⁶, nie zakłóciwszy przy tym porządku kalendarza, aby w ten sposób ułatwić astronomom budowę swoich almanachów⁵⁷. Odrzucając projekty kolegów z komisji, G. Romme przedstawił Komitetowi

⁵⁴ Jedną z takich tablic, wielokrotnie wznawianą, sporządził Antoine-Augustin Renouard (1765–1853), *Manuel pour la concordance des calendriers républicain et grégorien; ou Recueil complet de tous les annuaires depuis la première année républicaine*, Paris 1822. Najnowsze wydanie pochodzi z 2012 r. Obecnie zamiast tablic możemy znaleźć na stronach internetowych wiele licznych tablic (podajemy nazwę francuską takiej tablicy: *Conversion de dates...*) konwertujących pełne daty republikańskie na gregoriańskie i odwrotnie.

⁵⁵ Chodzi tu o miejsce wstawiania lat przestępnych liczących po 366 dni i tak zwanych lat sekularnych (pełnych setek). Według projektu Jeana Baptiste Josepha Delambre'a „przestępnymi latami sekularnymi będą 400, 900, 1300, 1800, 2200, 2700, 3100, 3600 itd. Według jego reguły prawdziwa równonoc jesienna może wypadać w dzień przed lub nazajutrz w dniu początku roku. Nie widzi on żadnej racji, aby początek roku wypadał równo w dniu równonocy. To tak jakby początku zimy, wiosny i lata nie rozpoczynać pierwszego niose, germinal i messidor, gdy w rzeczywistości lato wypada w tym roku (1794) 3 mesidor, a wiosna 30 ventose”. M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 315.

⁵⁶ Dekret ten ustala zasady kalendarza republikańskiego. Artykuł III głosi, że początkiem każdego roku jest północ, a rozpoczyna go dzień, który wypada na prawdziwą równonoc jesienną ustaloną według paryskiego obserwatorium.

⁵⁷ Krótki opis prac komisji i propozycje rozwiązania problemu wstawiania lat przestępnych przedstawia M. Froeschlé, *op. cit.*, s. 314 i nn. Wydaje się, że relacje między G. Romme'em a astronomami w sprawie interkalacji były pełne sprzeczności.

Oświeceni Publicznego swoją koncepcję i projekt dekretu⁵⁸. Jest ona zbieżna z zasadami kalendarza gregoriańskiego, w którym różnica jednego dnia narodzi się po 3322 latach⁵⁹.

Dnia 19 i 26 floreal, an III (8, 15 maja 1795 r.) projekt G. Romme'a został przyjęty⁶⁰. Jednak nigdy nie był on przedmiotem dyskusji Konwentu. Tragiczna śmierć G. Romme'a (17 czerwca 1795 r.)⁶¹ oraz sytuacja polityczna uniemożliwiły dokończenie porządku obrad i ostateczne rozwiązanie problemu interkalacji. Stąd taki ułomny kalendarz był używany we Francji do 11 niwôse an XIV (1 stycznia 1806 r.).

Jak podkreśla G. Romme, lata przestępne w kalendarzu republikańskim powinny być wstawiane w cyklu czteroletnim⁶². Na pamiątkę rewolucji okres czterech kolejnych lat kalendarzowych został nazwany francjadą (*la franciade*). Jej nazwa została uchwalona 24 listopada 1793 r. na mocy art. 10 Dekretu Zgromadzenia Narodowego, określającego sposób organizacji lat przestępnych⁶³. Podobnie jak w kalendarzu gregoriańskim lata te są wstawiane co czwarty rok w ten sposób, że do pięciu ostatnich dni roku, zwanych dniami sankiulotów (*sanculotides*)⁶⁴, dodaje się dzień szósty. Otrzymał on nazwę dnia Rewolucji (*jour de la Révolution*). Jest to ostatni dzień republikańskiego roku przestępnego. Jego wstawianie co cztery lata utrzymuje prawdziwą równonoc jesienną na początku roku. Od szóstego dnia sankiulotów pochodzi także nazwa *sextile* nadana dla roku przestępnego.

⁵⁸ *Rapport et projet de décret présentés à la Convention nationale, au nom du Comité d'Instruction publique*, red. G. Romme, sur les sextiles de l'ère de la république, 19 floreal an III (8 V 1795), Paris (1795).

⁵⁹ Styl czteroletniego wstawiania interkalacji zastosował już Sozygenes w kalendarzu juliańskim. Lalande proponuje dzień przestępny po 3600 lub 4000 latach i ich wielokrotności. Ten dodatkowy dzień wstawia się w celu zrównania lat kalendarzowych z astronomicznymi, ponieważ rok kalendarzowy jest o 26 sekund dłuższy od astronomicznego.

⁶⁰ Projekt dekretu składał się z siedmiu artykułów. Trzy pierwsze dotyczyły zasad wstawiania lat przestępnych. Wypadają one co cztery lata na końcu każdej francjady. W podobnym stylu liczy się lata przestępne w latach sekularnych, czyli zakończonych pełnymi setkami.

⁶¹ G. Romme wraz z kolegami są zwani jako *martyrs de Prairial* (męczennicy z Prairial). Skazani wyrokiem sądowym na zgilotynowanie 29 prairial, an III (17 czerwca 1795) popełnili samobójstwo, wbijając kilkakrotnie sztylet w piersi.

⁶² G. Romme, *op. cit.*, § II, IV.

⁶³ La période de quatre ans, au bout de laquelle cette addition d'un jour est ordinairement nécessaire, est appelée la franciade, en mémoire de la révolution qui, après quatre ans d'efforts, a conduit la France au gouvernement républicain. La quatrième année de la Franciade est appelée Sextile.

⁶⁴ Przypominamy jeszcze raz, iż na tym posiedzeniu dokonano zmian w pisowni dni sankiulotów z *sanculottides* na *sanculotides*.

Tabela 8. Porządek republikańskich lat przestępnych i ich stosunek do lat gregoriańskich

Rok kalendarzowy (<i>Année civile</i>)		Długość roku		Lata przestępne (<i>Années sextiles S</i>) (<i>Années bissextiles B</i>)		Francjady (<i>Françïades</i>)
Lata republ.	Lata gregor.	Dł. roku republ.	Dł. roku gregor.	Republ. (S)	Gregor. (B)	
1	1792	365	366		B	I
2	1793	365	365			
3	1794	366	365	S		
4	1795	365	365			II
5	1796	365	366		B	
6	1797	365	365			
7	1798	366	365	S		III
8	1799	365	365			
9	1800	365	365			
10	1801	365	365			IV
11	1802	366	365	S		
12	1803	365	365			
13	1804	365	366		B	IV
14	1805	365	365			

NAZWY DNI ROKU

W swoim raporcie Fabre d'Églantine podkreśla funkcję edukacyjną kalendarza. Powinien on przyswajać użytkownikom podstawowe pojęcia wiejskiej gospodarki, ukazywać bogactwo natury, a jednocześnie organizować porządek nieba z produkcją i cyklem wegetacyjnym ziemi⁶⁵.

W projekcie kalendarza komemoracje świętych znajdujących się do tychczas przy każdym dniu roku proponuje usunąć i zastąpić, jak to określa, poprzez prawdziwe bogactwo narodowe, obiekty godne nie ze względu na swój kult, ale z racji ich funkcji, jakie spełniają w kulturze agrarnej Francji⁶⁶. Będą to użytkowe produkty ziemi: drzewa, rośliny, kwiaty, owoce, a także narzędzia używane przy jej uprawie i pielęgnowaniu oraz najbardziej przydatne zwierzęta domowe.

⁶⁵ *Rapport fait*, s. 12.

⁶⁶ Styl anonsowania świętych w rubrykach kalendarza odpowiada dzisiejszym naszym rubrykom, w których wymienia się poszczególne imiona (imieniny).

W kalendarzowych kolumnach umieszczone zostały nazwy, jak mówi Fabre, skarby gospodarki wiejskiej, a są nimi: ziarna, pastwiska, drzewa, korzenie, kwiaty, owoce, rośliny. Ich miejsce w kalendarzu zostało wyznaczone poprzez cykl wegetatywny przyrody i związane z nim prace gospodarcze⁶⁷.

Nazwy te, uważane przez niektórych zwolenników kalendarza jako święta republikańskie, posiadają bukoliczny charakter. Połączyły one mocno nowy kalendarz z krajem jego powstania. Między tymi nazwami nie znajdziemy żadnych imion bohaterów rewolucji.

Tabela 9. Nazwy dni roku kalendarza republikańskiego

Miesiące jesieni: Vendémiaire Brumaire Frimaire

Miesiące zimy: Nivôse Pluviôse Ventôse

Miesiące wiosny: Germinal Floréal Prairial

Miesiące lata: Messidor Thermidor Fructidor

1. VENDÉMIAIRE 22/24 IX–21/23 X		2. BRUMAIRE 22/24 X–20/22 XI	
22 IX	1 Raisin – winogrono	22 X	1 Pomme – jabłko
23	2 Safran – szafran	23	2 Céleri – seler
24	3 Châtaignes – kasztany	24	3 Poire – por
25	4 Colchique – zimowit	25	4 Betterave – burak
26	5 Cheval – koń	26	5 Oie – gęś
27	6 Balsamine – niecierpek	27	6 Hélioïtrophe – heliotrop
28	7 Carottes – marchewki	28	7 Figue – figa
29	8 Amaranthe – amarant	29	8 Scorsonère – wężymord
30	9 Panais – pasternak	30	9 Alisier – jarząb
1 X	10 Cuve – kadź	31	10 Charrue – pług
2	11 Pome de terre – ziemniak	1 XI	11 Salsifis – salsefia
3	12 Immortelle – kocanka	2	12 Macre – hakonechloa
4	13 Potiron – dynia duża potron	3	13 Topinambour – topinambur
5	14 Réséda – rezedra	4	14 Endive – endywia
6	15 Âne – osioł	5	15 Dindon – indyk
7	16 Belle-de-nuit	6	16 Chervis–cornu-cervi – róg jelenia
8	17 Citrouille – dynia patison	7	17 Cresson – rzeżucha
9	18 Sarrasin – gryka	8	18 Dentelaire – ołownik uszowaty
10	19 Tournesol – słonecznik	9	19 Grenade – granat
11	20 Pressoir – prasa	10	20 Herse – brona
12	21 Chanvre – konopie	11	21 Bacchante – pierwiosnek
13	22 Pêche – brzoskwinia	12	22 Azerole – głóg
14	23 Navet – rzepa	13	23 Garance – marzanna
15	24 Amarillis – amarylis	14	24 Orange – pomarańcza
16	25 Boeuf – wół	15	25 Faisan – bażant
17	26 Aubergine – oberżyna	16	26 Pistache – pistacja
18	27 Piment – pieprz	17	27 Macjonc – groszek
19	28 Tomate – pomidor	18	28 Coing – pigwa
20	29 Orge – jęczmień	19	29 Cormier – jarzębina
21	30 Tonneau – beczka	20	30 Rouleau – wał

⁶⁷ Z raportu Fabre'a d'Églantine'a, G. Villain, *Étude*, t. 8, s. 744.

3. FRIMAIRE 21/23 XI – 20/22 XII		4. NIVÔSE 21/23 XII – 19/21 I	
21 XI	1 Raiponce – dzwonek rapunkuł	21 XII	1 Tourbe – torf
22	2 Turneps – rzepa	22	2 Houille – węgiel
23	3 Chicorée – cykoria	23	3 Bitume – bitumen
24	4 Nèfle – nieśplik	24	4 Soufre – siarka
25	5 Cochon – świnia	25	5 Chien – pies
26	6 Mâche – paproć	26	6 Lave – szeflera
27	7 Chou-fleur – kalafior	27	7 Terre végétale – ziemia uprawna
28	8 Miel – miód	28	8 Fumier – obornik
29	9 Genièvre – jałowiec	29	9 Salpêtre – saletra
30	10 Pioche – kilof	30	10 Fléau – cep
1 XII	11 Cire – ślazowiec	31	11 Granit – granit
2	12 Raifort – chrzan	1 I	12 Argile – glina
3	13 Cèdre – cedr	2	13 Ardoise – łupek
4	14 Sapin – świerk	3	14 Grès – żwir
5	15 Chevreuil – sarna	4	15 Lapin – królik
6	16 Ajonc – kolcolist	5	16 Silex – krzemień
7	17 Cypres – cyprys	6	17 Marne – margiel
8	18 Lierre – bluszcz	7	18 Pierre à chaux – wapń
9	19 Sabine – kruszczyk	8	19 Marbre – marmur
10	20 Hoyau – motyka	9	20 Van – kosz
11	21 Erable-sucrè – klon cukrowy	10	21 Pierre-à plâtre – kamień gipsowy
12	22 Bruyère – wrzos	11	22 Sel – sól
13	23 Roseau – peonia chińska	12	23 Fer – żelazo
14	24 Oseille – szczaw	13	24 Cuivre – miedź
15	25 Grillon – lina	14	25 Chat – kot
16	26 Pignon – sosna koreańska	15	26 Étain – cyna
17	27 Liège – dąb korkowy	16	27 Plomb – ołów
18	28 Truffe – jeżówka	17	28 Zinc – cynk
19	29 Olive – oliwka	18	29 Mercure – rtęć
20	30 Pelle – łopata	19	30 Crible – sito
5. PLUVIÔSE 20/22 I – 18/20 II		6. VENTÔSE 19/21 II – 20/21 III	
20 I	1 Lauréole – liść laurowy	19 II	1 Luzerne – lucerna
21	2 Mousse – mech	20	2 Hémérocalle – liliowiec
22	3 Fragon – meszopłoch	21	3 Trèfle – koniczyna
23	4 Perce-neige – przebiśnieg	22	4 Angélique – arcydzięgiel
24	5 Taureau – byk	23	5 Canard – kaczką
25	6 Laurier-tin – tymianek laur.	24	6 Mélisse – melisa
26	7 Amadouvier – huba	25	7 Fromental – pszenica
27	8 Mézéréon – wawrzynek	26	8 Martagon – złotogłów
28	9 Peuplier – topola	27	9 Serpolet – tymianek dziki
29	10 Coignée – siekiera	28	10 Faulx – kosa
30	11 Ellébore – ciemiernik	1 III	11 Fraise – truskawka

31	12 Brocoli – brokuł	2	12 Bétoine – bukwica
1 II	13 Laurier – wawrzyn	3	13 Pois – złotokap zwyczajny
2	14 Avelinier – leszczyna	4	14 Acacia – akacja
3	15 Vache – krowa	5	15 Caille – przepiórka
4	16 Buis – bukszpan	6	16 Oeillet – kółko
5	17 Lichen – porost, grzyb	7	17 Sureau – czarny bez
6	18 If – cis	8	18 Pavot – mak
7	19 Pulmonaire – miódunka	9	19 Tilleul – lipa
8	20 Serpette – sierpak, nóż	10	20 Fourche – widły
9	21 Thlaspi – tobołki (rośl.)	11	21 Barbeau – brzana
10	22 Thimelé – wawrzynek	12	22 Camomille – rumianek
11	23 Chiendent – perz	13	23 Chèvrefeuille – wiciokrzew
12	24 Traînasse – rdest ptasi	14	24 Caille-lait – przytulia
13	25 Lièvre – zając	15	25 Tanche – lin
14	26 Guède – urzet barwierski	16	26 Jasmin – jaśmin
15	27 Noisetier – leszczyna	17	27 Verveine – werbena
16	28 Cyclamen – cyklamen	18	28 Thym – tymianek
17	29 Chéridoine – glistnik	19	29 Pivoine – piwonia
18	30 Traîneau – sanie	20	30 Chariot – wóz

7. GERMINAL 21/22 III – 19/20 IV		8. FLORÉAL 20/21 IV – 19/20 V	
21 III	1 Primevère – pierwiosnek	21	1 Rose – róża
22	2 Platane – platan	22	2 Chêne – dąb
23	3 Asperges – szparag	23	3 Fougère – paproć
24	4 Tulipe – tulipan	24	4 Aubépine – głóg
25	5 Poule – kurczak	25	5 Rossignol – skowronek
26	6 Blette – boćwina	26	6 Ancolie – orlik
27	7 Bouleau – brzoza	27	7 Muguet – konwalia
28	8 Jonquille – narcyz	28	8 Champignon – grzyb
29	9 Aulne – olcha	29	9 Hyacinthe – hiacynt
30	10 Couvoir – wylęgarnia	30	10 Râteau – grabie
31	11 Pervenche – barwinek	1 V	11 Rhubarbe – rabarbar
1 IV	12 Charme – grab	2	12 Sainfoin – ealfonia
2	13 Morille – smardz	3	13 Bâton d'or – jaskier
3	14 Hêtre – buk	4	14 Chamérisier – chameris
4	15 Abeille – pszczoła	5	15 Ver à soie – jedwabnik
5	16 Laitue – sałata	6	16 Consoude – żywokost
6	17 Mélèze – modrzew	7	17 Pimprenelle – krwiściąg
7	18 Ciguë – szalej	8	18 Corbeille d'or – smagliczka
8	19 Radis – rzodkiewka	9	19 Arroche – łoboda
9	20 Ruche – ul	10	20 Sarcloir – graca
10	21 Gainier – pokrowiec	11	21 Staticé – zatrwan
11	22 Romaine – sałata rzymska	12	22 Fritillaire – szachownica
12	23 Maronnier – kasztan	13	23 Bourache – ogórecznik
13	24 Roquette – rukiew	14	24 Valériane – kozłek
14	25 Pigeon – gołąb	15	25 Carpe – karp
15	26 Lilas – bez	16	26 Fusain – trzmielina
16	27 Anémone – anemon	17	27 Civette – szczypiorek

17	28 Pensée – bratek	18	28 Buglose – błyszczyk
18	29 Mirthil – borówka	19	29 Sénévé – gorczyca
19	30 Greffoir – okulizator	20	30 Houlette – łośpatka

9. PRAIRIAL 20/21 V – 18/19 VI		10. MESSIDOR 19/20 VI – 18/19 VII	
20 V	1 Luzerne – lucerna	19 VI	1 Seigle – żyto
21	2 Hémérocalle – liliowiec	20	2 Avoine – owies
22	3 Trèfle – koniczyna	21	3 Oignon – cebula
23	4 Angélique – arcydzięgiel	22	4 Véronique – przetacznik
24	5 Canard – kaczką	23	5 Mulet – tępogłów
25	6 Mélisse – melisa	24	6 Romarin – rozmaryn
26	7 Fromental – pszenica	25	7 Concombre – ogórek
27	8 Martagon – złotogłów	26	8 Échalotte – szalotka
28	9 Serpolet – tymianek dziki	27	9 Absynthe – absynt
29	10 Faulx – kosa	28	10 Faucille – sierp
30	11 Fraise – truskawka	29	11 Coriandre – kolendra
31	12 Bétoine – bukwica	30	12 Artichaut – karczoch
1 VI	13 Pois – złotokap zwyczajny	1 VII	13 Giroflée – lewkonია
2	14 Acacia – akacja	2	14 Lavande – lawenda
3	15 Caille – przepiórka	3	15 Chamois – kozica
4	16 Oeillet – kółko	4	16 Tabac – tytoń
5	17 Sureau – czarny bez	5	17 Groseille – porzeczka
6	18 Pavot – mak	6	18 Gesse – groszek
7	19 Tilleul – lipa	7	19 Cerise – wiśnia
8	20 Fourche – widły	8	20 Parc – zagroda
9	21 Barbeau – brzana	9	21 Menthe – mięta
10	22 Camomille – rumianek	10	22 Cumin – kminek
11	23 Chèvrefeuille – wiciokrzew	11	23 Haricots – fasola
12	24 Caille-lait – przytulia	12	24 Orcanète – alkanna
13	25 Tanche – lin	13	25 Pintade – perliczka
14	26 Jasmin – jaśmin	14	26 Saugę – szałwia
15	27 Verveine – werbena	15	27 Ail – czosnek
16	28 Thym – tymianek	16	28 Vesce – wyka
17	29 Pivoine – piwonia	17	29 Blé – zboże
18	30 Chariot – wóz	18	30 Chalémie – szałamaja

11. THERMIDOR 19/20 VII – 17/18 VIII		12. FRUCTIDOR 18/19 VIII – 16/17 IX	
19 VII	1 Épeautre – orkisz	18 VIII	1 Prune – śliwka
20	2 Bouillon blanc – dziewanna	19	2 Millet – proso
21	3 Melon – melon	20	3 Licoperdon – kurzawka
22	4 Ivraie – życa	21	4 Escourgeon – jęczmień
23	5 Bélier – baran	22	5 Saumon – łosoś
24	6 Prêle – skrzyp polny	23	6 Tubéreuse – tuberoza
25	7 Armoise – bylica	24	7 Sucrion – wiechlina
26	8 Carthame – krokosz	25	8 Apocyn – toina

27	9 Mûre – jeżyny	26	9 Réglisse – lukrecja
28	10 Arrosoir – konewka	27	10 Échelle – drabina
29	11 Panic – proso	28	11 Pastèque – arbuz
30	12 Salicorne – soliród	29	12 Fenouil – koper włoski
31	13 Abricot – morela	30	13 Épine-vinette – berberys
1 VIII	14 Basilic – bazylika	31	14 Noix – orzech
2	15 Brebis – owca	1 IX	15 Truite – pstrąg
3	16 Guimauve – prawoślaz	2	16 Citron – cytryna
4	17 Lin – len	3	17 Cardère – szczeń pospolita
5	18 Amande – migdał	4	18 Nerprun – kruszyna
6	19 Gentiane – gencjana	5	19 Tagette – aksamitka
7	20 Écluse – zamek	6	20 Hotte – kosz na plecy
8	21 Carline – dziewięciśl	7	21 Églantier – dzika róża
9	22 Câprier – krzew kaparowy	8	22 Noisette – orzech
10	23 Lentille – soczewica	9	23 Houblon – chmiel
11	24 Aunée – oman wielki	10	24 Sorgho – sorgo
12	25 Loutre – wydra	11	25 Écrevisse – rak
13	26 Myrthe – mirt	12	26 Bigarade – pomarańcza gorzka
14	27 Colza – rzepak	13	27 Vergé-d’or – nawłóć
15	28 Lupin – łubin	14	28 Maïs – kukurydza
16	29 Coton – bawełna	15	29 Marron – kasztan
17	30 Moulin – młyn	16	30 Panier – kosz

Każdy piąty dzień (*quintidi*) każdej dekady, a więc 5., 15. i 25. dzień każdego miesiąca, jest oznaczony poprzez nazwę domowego zwierzęcia. Nazwy tych zwierząt są skorelowane z ich realną przydatnością w poszczególnych porach roku⁶⁸.

Każdy 10. dzień miesiąca (*décadi*) jest oznaczony poprzez nazwę narzędzia do uprawy roli. Narzędzia te są umieszczone w tym miesiącu, w którym są one przydatne do pracy w uprawie roli lub czynnościach gospodarczych, takich jak winobranie, żniwa czy omłoty. Szeroki komentarz do nazw dni sporządził znany przyrodnik i historyk sztuki Aubin-Louis de Grandmaison⁶⁹.

⁶⁸ A chaque quintidi, c'est à dire, à chaque demi-décade, les 5, 15 & 25 de chaque mois, est inscrit un animal domestique, avec rapport précis entre la date de cette inscription & l'utilité réelle de l'animal inscrit. Chaque décadi est marqué par le nom d'un instrument aratoire, le même dont l'agriculteur se sert au temps précis où il est placé; de sorte que par opposition, le laboureur dans le jour de repos, retrouvera consacré, dans le calendrier. *Rapport fait*, s. 12–13.

⁶⁹ Aubin-Louis Millin de Grandmaison (1759–1818). *Annuaire du républicain ou Légende physico-économique: avec l'explication des trois cents soixante-douze noms imposés aux mois et aux jours...*, par Eleuthérophone Millin, Paris 1793 (wyd. 2).

KONKORDAT Z ROKU 1801 I POWRÓT KALENDARZA GREGORIAŃSKIEGO

Powstały w czasie jakobińskiego terroru i utrzymywany do końca przez rząd republikański kalendarz przetrwał okres dyrektoriatu i konsulatu. Dopiero za Cesarstwa nastąpił ostateczny kres reform Konwentu.

Odchodzenie w cień kalendarza republikańskiego odbywało się stopniowo. W czasie jego funkcjonowania ścierały się dwie siły polityczne. Z jednej strony rząd dążący do utrzymania republikańskiego kalendarza, z drugiej zaś znikoma mniejszość rojalistów walczyła jawnie przeciwko niemu. Między nimi znalazła się masa ludności, będącej w większości republikańską, która w kwestii kalendarza była przeciwko planom rządu.

Punktem zwrotnym w relacji państwo–Kościół stało się zawarcie konkordatu. Został on podpisany w Paryżu dnia 26 *messidor, an IX* (15 lipca 1801 r.) przez Józefa Bonaparte, brata pierwszego konsula, i kardynała Ercole Consalviego, sekretarza stanu, reprezentującego papieża Piusa VII. W pierwszym artykule tego dokumentu czytamy, że rząd Republiki Francuskiej uznaje katolicyzm jako religię większości obywateli francuskich⁷⁰. Papież ratyfikuje tekst konkordatu 15 sierpnia 1801 bullą *Ecclesia Christi*⁷¹.

Jednym z pozytywnych skutków konkordatu był dokument wydany przez kardynała Giovanniego Battistę Caprarę, francuskiego legata *a latere* papieża Piusa VII, promulgowany 9 kwietnia 1802 r., a zatytułowany *Indult pour la réduction des fêtes (Indultum pro reductione festorum)*. Reguluje on liczbę świąt katolickich we Francji⁷². Cztery chrześcijańskie święta: Boże Narodzenie, Wniebowstąpienie Pańskie, Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny i Wszystkich Świętych zostały uznane za uroczystości państwowe i jako takie są one dniami wolnymi od pracy⁷³.

Kolejnym krokiem było prawo z 18 *germinal, l'an X* (8 kwietnia 1802 r.) modyfikujące i organizujące kult i czas socjalny na terenie Francji. Przywraca ono charakter niedzieli jako dnia świątecznego (rozd. III, art. 41), na który przypada odpoczynek urzędników publicznych (rozd. III,

⁷⁰ Le Gouvernement de la République française reconnaît que la religion catholique, apostolique et romaine est la religion de la grande majorité des citoyens français. Nie potwierdzono religii katolickiej jako religii państwowej.

⁷¹ 18 IV 1802 r. w paryskiej katedrze Notre-Dame odprawiono uroczystą mszę świętą z okazji podpisania konkordatu.

⁷² Tekst indultu (po łacinie i francusku) kardynała Giovanniego Battisty Caprarry ustanawiającego wybrane święta katolickie we Francji dniami wolnymi od pracy w: *Recueil des bulles et brefs de N.S.P. le pape Pie VII relatifs au Concordat. Décret pour la nouvelle circonscription des archevêchés et évêchés. Publication du jubilé. Indult pour la réduction des fêtes*, [b.m.w.] 1802, s. 126–132.

⁷³ Wielkanoc, jako święto wypadające stale w niedzielę, jest zawsze dniem świątecznym.

art. 57)⁷⁴. W ten sposób został przywrócony prawny byt siedmiodniowemu tygodniowi z niedzielą jako dniem wolnym od pracy.

KOMISJA DO SPRAW REFORMY KALENDARZA

Przywrócenie we Francji kalendarza gregoriańskiego zostało powierzone senackiej komisji, w skład której wchodził Michel d'Angely⁷⁵, Jean Mounier⁷⁶, a przewodniczył markiz Pierre Simon de Laplace.

Nie krytykując całości reformy G. Romme, komisja wskazała na niesymetryczność, jaka istnieje w kalendarzu republikańskim między siedmiodniowymi tygodniami i dekadami⁷⁷. Poddali krytyce styl wstawiania dni interkalarnych oraz miejsce początku roku, który powinien wypadać nie w równonocy jesiennej, ale w solstycjum zimowym⁷⁸. Podkreślili jednocześnie, że zbliżenie, jakie nastąpiło między systemem metrycznym a kalendarzem, posiada charakter nie tylko narodowy i polityczny. Zaznaczyli ponadto, że kalendarz republikański nigdy nie stał się wspólnym dla wszystkich ludów Europy. I chociaż kalendarz gregoriański jest daleki od doskonałości, to jego ponowne przyjęcie ma tę zaletę, że nie pozwoli Francji być poza Europą.

W dniu 15 *fructidor*, l'an XIII (2 września 1805 r.) Senat powołał komisję w celu przestudiowania rządowego projektu. Na posiedzeniu 22 *fructidor* (9 września), tuż przed przyjazdem papieża Piusa VII, Senat wysłuchał sprawozdania przewodniczącego senackiej komisji do spraw reformy kalendarza, P.S. de Laplace'a⁷⁹.

W swoim wystąpieniu podkreślał on podstawową usterkę aktualnego kalendarza, jaką jest styl wstawiania interkalacji. Chociaż Romme przy pomocy licznych uczonych stworzył zasady regulacji interkalarnych, to nie zostały one nigdy wprowadzone w życie.

Wprowadzanie dziesięciodniowego tygodnia było najbardziej znaczącą zmianą w kalendarzu. Umożliwiły one szybkie znalezienie dnia

⁷⁴ Art. 57. Le repos des fonctionnaires publics sera fixé au dimanche.

⁷⁵ Michel-Louis Etienne Regnault de Saint-Jean d'Angely (1760–1819) – polityk, prawnik, publicysta, poseł do Stanów Generalnych, członek Akademii Francuskiej.

⁷⁶ Jean Joseph Mounier (1758–1806) – polityk i sędzia.

⁷⁷ Wśród wielu satyrycznych ulotek, które pojawiły się po wprowadzeniu dekady, możemy wymienić P. Caron, *Dispute du diable entre monsieur Dimanche, la citoyenne Décade, le curé de la paroisse des Innocents, le curé des Théophilanthropes. Réconciliation de la Décade avec le Dimanche* [Paris 1797], czyli *Diabelski spór między panem Dimanche, obywatelem Dekadą, proboszczem parafii niewiniątek*.

⁷⁸ Astronomowie za początek rachuby biorą równonoc wiosenną.

⁷⁹ Tekst raportu Simona Laplace zamieszcza G. Villain, *Étude*, t. 8, s. 885–887.

miesiąca w stosunku do dnia tygodnia. Jednak koniec każdego roku i dni uzupełniające, interkalarne, zakłócają symetryczny porządek dekady i muszą być regulowane środkami administracyjnymi.

Używanie niezależnego od miesięcy i lat tygodnia siedmiodniowego przewyższa zalety tygodnia dziesięciodniowego. Stąd należało przywrócić we Francji okres siedmiodniowy, istniejący tu od wczesnej starożytności.

W ten sposób została usunięta największa niedogodność związana z nowym kalendarzem, jaką była swoista izolacja Francji na polu oznaczania i używania jednostek podziału czasu. Na koniec swego wystąpienia P. de Laplace podkreślał, iż nie powinno się porzucić nadziei, aby kalendarz republikański kiedykolwiek mógł stać się kalendarzem powszechnym.

Po wysłuchaniu sprawozdania Senat bez dyskusji postanowił, że od 11 *niwôse* (1 stycznia 1806 r.) w całym Cesarstwie Francuskim zostanie wprowadzony w życie kalendarz gregoriański. Napoleon wprowadził uchwałę w życie dekretem cesarskim 24 *fructidor, an XIII* (11 września 1805 r.), ogłaszając, iż od dnia 11 *niwôse, an XIV*, czyli od 1 stycznia 1806 r., kalendarz gregoriański staje się na powrót kalendarzem oficjalnym Francji. Tak więc w wieku 13 lat skończył swój żywot kalendarz republikański uważany powszechnie przez Francuzów za kalendarz zbyt rewolucyjny.

Decyzją Komitetu Ocalenia Publicznego utworzonego 1 maja 1871 r. kalendarz ten został jeszcze na krótko przywrócony do życia podczas Komuny Paryskiej. Był on używany w Paryżu od 16 *floréal de l'an LXXIX* (6 maja 1871 r.) przez gazety komunardów. Ostatnią datę według kalendarza republikańskiego znajdujemy na plakacie wzywającym do broni z początku „krwawego tygodnia” 3 *prairial, an LXXIX* (23 maja 1781 r.).

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Almanach des Républicains pour servir à l'instruction publique*, red. P. Sylvain Maréchal, Paris 1793.
- Annuaire du cultivateur, pour la troisième année de la République: présenté le 30 pluviôse de l'an II à la Convention nationale; Qui ca a décrété l'impression et l'envoi, pour servir aux Écoles de la République*, Paris 1795.
- Annuaire du républicain ou Légende physico-économique: avec l'explication des trois cents soixante-douze noms imposés aux mois et aux jours...*, Paris 1793 (wyd. 2).
- Calendrier du peuple Franc, pour servir à l'Instruction publique, rédigé par une société de philanthropes pour l'an 2e de la République*, 1793.
- Les Etrennes à la vérité, ou Almanach des aristocrates pour la présente année, seconde de la liberté*, 1790.
- Manuel pour la concordance des calendriers républicain et grégorien; ou Recueil complet de tous les annuaires depuis la première année républicaine*, Paris 1822.

- Rapport et projet de décret présentés à la Convention nationale, au nom du Comité d'Instruction publique*, red. G. Romme, sur les sextiles de l'ère de la république, 19 floreal an III (8 V 1795), Paris (1795).
- Rapport fait à la Convention nationale dans la séance du 3 du second mois de la seconde année de la République française, au nom de la Commission chargée de la confection du calendrier*, red. Ph[ilippe]-Fr[ançois] Na[zaire], Fabre d'Églantine, Paris [24 X] 1793.
- Recueil des bulles et brevs de N.S.P. le pape Pie VII relatifs au Concordat. Décret pour la nouvelle circonscription des archevêchés et évêchés. Publication du jubilé. Indult pour la réduction des fêtes*, [b.m.w.] 1802.

Studies (Opracowania)

- Baczko B., *Le calendrier républicain: décréter l'éternité*, w: *Les lieux de mémoire*, t. 1, *La République*, Paris 1984.
- Biémont E., *Rythmes du temps; Astronomie et calendriers*, Paris 2000.
- Caron P., *Dispute du diable entre monsieur Dimanche, la citoyenne Décade, le curé de la paroisse des Innocents, le curé des Théophilanthropes. Réconciliation de la Décade avec le Dimanche*, [Paris 1797].
- Froeschlé M., *À propos du calendrier républicain; Romme et l'astronomie*, „*Annales historiques de la Révolution française*” 1996, 304.
- le Rond J., *d'Alembert Décimal*, w: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, t. 4, Paris 1755.
- Mathiez A., *Les comptes décadaires des autorités, du gouvernement révolutionnaire et des commissaires du Directoire*, „*Revue d'histoire moderne et contemporaine*” 1902–1903, 4.
- Matyaszewski P., *Le calendrier révolutionnaire de 1793 ou les quatre saisons de la République*, „*Studia Romanica Posnaniensia*” 2021, 48, 1.
- Montucla J.F., *Histoire des mathématiques*, t. 4, Paris 1802.
- Ozouf M., *Calendrier*, w: *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris 1988.
- Pascal F., *Le calendrier républicain dans les annuaires datés de l'an IV à l'an XIII*, „*Annales historiques de la Révolution française*” 1994, 298.
- Romme G., *Rapport sur l'ère de la République fait à la Convention nationale dans la séance du 20 septembre de l'an II de la République*, Paris 1793.
- Villain G., *Étude sur le calendrier républicain*, w: *La révolution française*, t. 7, Paris 1884.
- Villain G., *Étude sur le calendrier républicain*, w: *La révolution française*, t. 8, Paris 1885.
- Welvert E., *Les comptes décadaires. Leur valeur historique, leur classement*, „*Bibliothèque de l'École des Chartes*” 1903, 64.

NOTA O AUTORZE

Henryk Wąsowicz – prof. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Prowadzi badania z zakresu nauk pomocniczych historii, chronologii historycznej i teoretycznej, komputystyki i heortologii.

ABOUT THE AUTHOR

Henryk Wąsowicz – professor emeritus at the John Paul II Catholic University of Lublin. He conducts research in the field of auxiliary sciences of history, historical and theoretical chronology, *computus* and heortology.

